

*Шамота О. В.**аспірант кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПОНЯТТЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИ РЕАЛІЗАЦІЇ МАЙНОВИХ ПРАВ УЧАСНИКІВ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН

Анотація. У статті надається поняття гендерної рівності та особливості її забезпечення при реалізації майнових прав учасників сімейних відносин. На основі аналізу ключових наукових позицій визначено правову природу майнових відносин подружжя та їхнє значення для науки сімейного права. Зазначено, що в сімейному праві існує сильний зв'язок особистих відносин із майновими, тому часто майнові відносини подружжя трансформуються під впливом особистих, набувають особливих рис. В умовах розвитку ринкових відносин до складу майна подружжя можуть входити будь-які об'єкти цивільного обороту, тому необхідність регулювання відносин, пов'язаних із функціонуванням сім'ї, зумовлена її суспільно-економічним значенням. Отже, від ефективності правових норм, які регулюють майнові відносини подружжя, напряму залежить розвиток особистих відносин осіб у межах сім'ї.

Визначено, що майнові обов'язки подружжя – це врегульована нормами цивільного та сімейного законодавства міра необхідної (належної) поведінки подружжя з приводу майна, набутого за час перебування у шлюбі. Не можна надати особам здійснення прав і звільнити від виконання покладених на них обов'язків, які виникли на підставі суб'єктивного цивільного права, тому виникнення майнового права призводить до виникнення суб'єктивного обов'язку.

Сімейне законодавство втілило гендерний конструкт із урахуванням осмислення всієї гендерної проблематики. За мету поставлено закріпити принципи паритетної демократії у сім'ї і забезпечити рівні можливості для подружжя у реалізації ними конституційних прав, свобод, обов'язків і відповідальності людини та громадянина.

Ключові слова: цивільне право, цивільне законодавство, цивільні правовідносини, сімейне право, сімейне законодавство, гендерна рівність, майнові права, учасники сімейних правовідносин.

Вступ. У багатьох суспільствах протягом історичного періоду статева нерівність була суттєвою проблемою, що впливала на соціальний, економічний та правовий статус жінок. Жінки були обмежені у своїх можливостях володіння майном, успадкуванні, контролі над фінансами та рішеннях щодо майбутнього. Однак, з часом суспільство почало рухатися до більш рівноправного підходу, і забезпечення гендерної рівності стало пріоритетним завданням багатьох країн.

Правове забезпечення гендерної рівності в сфері майнових прав учасників сімейних відносин є важливим кроком до створення справедливого і рівноправного суспільства. Закони, що регулюють сімейні відносини, повинні гарантувати, що жінки та чоловіки мають однакові права на володіння майном, його

збереження та успадкування.

Правовідносини щодо майна подружжя мають еквівалентно-оплатний характер, про що свідчить їхня побудова на основі поєднання принципів спільності та роздільності майна. Встановлюючи договірний режим на своє майно, подружжя має право за допомогою шлюбного договору вибрати для себе бажану модель майнових відносин, з урахуванням підстав еквівалентно-оплатного начала. Невіддільність майнових відносин від особистостей учасників можна виявити не тільки в аліментних правовідносинах подружжя, від чого вони перетворюються на невідчужувані та непередавані. Тому і сімейне, і цивільне законодавство різних держав виходить із диференціації подружніх правовідносин на майнові й особисті немайнові.

Моральні почуття й особисто-довірча основа дуже важливі в сімейному житті, проте не відіграють істотної ролі у сфері сімейного права. Підставою для подружніх правовідносин є вольовий цілеспрямований акт – угода про укладання шлюбу, на основі якої особи не тільки вступають у подружні правовідносини, а й можуть із власної волі змінити їхній зміст. Оскільки правовідносини щодо майна та правовідносини з надання утримання складаються щодо тих чи інших матеріальних благ і мають економічний характер, вони володіють вартісним змістом. Це є однією з головних характеристик майнових правовідносин подружжя, що й зумовлює застосування до них норм цивільного законодавства під час визначення їхнього змісту та специфіки регулювання в рамках сімейного права.

Однак, щоб забезпечити гендерну рівність у майнових правах учасників сімейних відносин, необхідно подолати ряд перешкод. Нерівність у доступі до освіти, зайнятості та фінансових ресурсів, культурні стереотипи, сексистські уявлення про ролі та обов'язки чоловіків і жінок – все це впливає на розподіл майна в сім'ї. Доволі частими є випадки, коли жінки зазнають дискримінації в момент розлучення або при виплаті аліментів, а також в ситуаціях насильства в сім'ї.

Сфера наукових досліджень. Гендерний підхід до аналізу становища жінок і чоловіків в українському суспільстві, міжстатевих відносин, місця й ролі кожної статі у розвитку громадянського суспільства відображений у працях багатьох вітчизняних науковців зокрема: О.Ю. Бикова, Н.Б. Болотіної, Т.В. Войтенко, В.В. Надьон, З.В. Ромовської, К.Б. Левченко, О.І. Сафончик, О.В. Синегубова, В.М. Чернеги та багато ін. У численних наукових статтях і монографічних дослідженнях у різних галузях національного законодавства загалом і сімейного зокрема.

Виклад основного матеріалу. Гендерна рівність при реалізації майнових прав учасників сімейних відносин є одним

з ключових аспектів справедливості та рівноправ'я в суспільстві. Це поняття означає, що чоловіки і жінки повинні мати однакові можливості, права та доступ до майнових ресурсів, які виникають з їх участі в сімейному житті.

Традиційно, у багатьох суспільствах спостерігається нерівність у розподілі майна між чоловіками та жінками. Стереотипи статевих ролей та соціокультурні норми призводять до того, що жінки частіше залишаються залежними від своїх чоловіків у фінансовому плані. Це може включати обмежений доступ до власності, обмеження у спадкуванні майна, обтяження домашніми обов'язками без відповідної компенсації та інші форми дискримінації.

Як справедливо відзначено у Конституції України, що людина – чоловік і жінка – є найвищою цінністю. Вона відображає те, що розбудова й оновлення українського суспільства в період нової та новітньої історії відбувається за умов наймасштабнішої у світі революції – становлення рівності жінки та чоловіка у правах, свободах, обов'язках, відповідальності, можливостях і шансах. Ідея рівноцінності статей і гарантування її в реальному житті виражена у ст. 24 Основного Закону у формулі рівних прав і можливостей чоловіків і жінок [1].

Однак, гендерна рівність у майнових правах вимагає перегляду та зміни цих усталених стереотипів та практик. Вона покликана забезпечити рівний доступ до майна, однакові можливості для володіння, розпорядження та спадкування майнових цінностей для чоловіків і жінок.

У правовій доктрині щодо питання про співвідношення особистих і майнових прав та обов'язків членів сім'ї, зокрема й подружжя, у системі сімейних правовідносин існує думка про те, що сімейні правовідносини, зокрема подружні, є переважно особисто-правовими і лише потім майновими.

Існує твердження, що майнові відносини кожного з подружжя перебувають у тісному взаємозв'язку з їхніми особистими сімейними відносинами, і майнові відносини залежать від характеру особистих взаємин подружжя. Також указується, що в сімейному праві зв'язок особистих відносин із майновими настільки сильний, що самі сімейні майнові відносини трансформуються під впливом особистих, набувають особливих рис, які у принципі не властиві цивільним майновим відносинам.

Звичайно, подружні майнові відносини набагато легше піддаються правовому оформленню, тому детальніше і ретельніше законодавче регулювання майнових відносин подружжя зумовлене об'єктивною необхідністю. Для майнових відносин, що складаються всередині такого економічного осередку суспільства, як сім'я, завжди важлива й необхідна чітка визначеність. Внести визначеність до майнових відносин подружжя необхідно з метою охорони прав та інтересів як самого подружжя, так і третіх осіб, кредиторів, контрагентів, спадкоємців тощо. Крім того, майнові права майже завжди можуть бути здійснені примусово, у разі порушення цих прав та невиконання майнових обов'язків можуть бути застосовані санкції.

Майнова сфера відносин між дружиною та чоловіком відіграє значну роль у загальному контексті спільного життя подружжя. Рівень матеріального забезпечення сім'ї нерідко стає вимірником стабільності шлюбу, запорукою виконання сім'єю важливих суспільних функцій.

Зокрема у майнових правовідносинах потрібно забезпечити рівні можливості для подружжя щодо власності та управління

спільним майном. Традиційно, багато суспільств мали систему, в якій чоловік був головним у плані здобутку доходів і здійснював контроль над майном, тоді як жінкам відводилася роль домогосподарки. Однак, сучасні законодавчі реформи націлені на забезпечення рівних прав для обох партнерів у шлюбі або спільному житті. Це означає, що як чоловік, так і жінка мають рівні можливості володіти, управляти та розпоряджатися спільним майном.

Як відзначають науковці, в межах об'єктивно наявних можливостей СК України забезпечує баланс інтересів жінки та чоловіка у сім'ї, усуває нерівність у правах чоловіка, що мала місце раніше. У кодексі жінка не розглядається апріорі як скривджена сторона. Скривдженою стороною може бути однаковою мірою як жінка, так і чоловік [2].

Гендерна експертиза сімейного законодавства передбачає аналіз правових норм, проте наскільки вони – дружина і чоловік – як рівноправні суб'єкти подружніх відносин можуть самореалізуватися в сімейному середовищі, настільки сімейне законодавство не є нейтральним у цьому, а гарантує гендерну рівновагу, усуває гендерну дискримінацію, сприяє розвитку паритетної демократії в сім'ї. Якщо «жіночий» підхід до сімейних відносин традиційно зосереджувався на захисті прав жінок, абсолютизував такий захист, то за гендерного підходу передбачається правовий аналіз сімейних відносин із погляду рівності у сім'ї дружини та чоловіка. Тільки гендерно справедливий підхід до законодавства може створити гендерно справедливі умови для самоутвердження рівноправності соціальних статей у сімейних відносинах [3].

Майнові правовідносини у сімейному праві – це врегульовані нормами сучасного законодавства відносини між суб'єктами права, в яких об'єктом є будь-які майнові блага (речі індивідуального користування, премії, нагороди, майно, набуте під час перебування у шлюбі, грошові утримання тощо) [4].

Однак чинний ЦК України не містить прямого визначення майнових прав, а в ст. 190 ЦК України сформульовано вказівку на їх отождолення з неспоживною річчю і зазначено визнання майнових прав речовими правами [5, с. 223].

З аналізу вітчизняного законодавства вбачається, що майнові права поряд із будь-якими рухомими, нерухомими речами, грошима, цінними паперами є об'єктами цивільного обороту. До майнових прав належить, зокрема, право вимоги, що виникає з приводу володіння, користування та розпорядження майном (наприклад, спадкові права; права вимоги особи за зобов'язаннями, за якими вона є кредитором; виняткові права автора тощо), право вчиняти дії щодо оформлення права власності на майно.

Майнові правовідносини подружжя охоплюють сферу трьох основних напрямів це і правовий режим майна подружжя у шлюбі, а також порядок управління майном та відносини подружжя щодо надання утримання.

СК України закріплює правовий режим майна подружжя у шлюбі, який будується на особистій приватній власності подружжя (гл. 7) та спільній сумісній власності подружжя (гл. 8) [4].

Сімейне законодавство приватну власність трактує іншим терміном «особиста приватна власність». За змістом особиста приватна власність розуміється однаково відповідно до змісту приватної власності передбаченої ЦК України, і навіть ті питання, які залишилися не розкритими СК України, їх роз-

криває ЦК України. Таким чином, термін «особиста приватна власність» отожднюється з терміном «приватна власність», тому що сімейні відносини, відповідно до ч. 1 ст. 7 СК України, регулюються СК України та іншими нормативно-правовими актами, в яких використовується саме термін «приватна власність». Тому слушно відзначено думка про те, щоб СК України мав однаково термінологію із ЦК України [6, с. 49–50].

Кожен із подружжя самостійно володіє, користується та розпоряджається належним йому майном, але з урахуванням інтересів сім'ї, насамперед дітей. Це означає, що право власності одного з подружжя не є правом, що здійснюється лише відповідно до свого інтересу. Спільною сумісною власністю вважається майно, набуте подружжям за час шлюбу. Подружжя користується рівними правами на майно, набуте за час шлюбу й у тому разі, коли один із них був зайнятий веденням домашнього господарства, здійснював догляд за дітьми, навчався, хворів чи з інших поважних причин не мав самостійного заробітку (доходу). Оскільки не мають самостійного заробітку здебільшого жінки, то це положення спрямоване на охорону насамперед їх інтересів, створення для них рівних можливостей з чоловіками, які працюють поза межами дому. Важливе значення має положення ч. 2 ст. 60 СК України, що встановлює презумпцію спільної сумісної власності припускається, що кожна річ, набута за час шлюбу, крім речей індивідуального користування, є спільною сумісною власністю подружжя» [4]. На виникнення спільно сумісної власності не впливає те, що правостановлюючий документ (договір, свідоцтво про право власності, тощо) видано на ім'я лише одного із подружжя.

Кодекс також передбачає додаткові гарантії рівності прав та можливостей дружини та чоловіка при здійсненні ними права спільної сумісної власності, а саме: один із подружжя має право звернутися до суду з вимогою про визнання недійсним договору щодо спільного майна, укладеного без його згоди другим з подружжя, якщо цей договір виходить за межі дрібного побутового. Письмова згода буде потрібна якщо об'єктом договору є житлові будинки, квартири, земельні ділянки, транспортні засоби та інше цінне майно. Відповідно припиняється зловживання, які б мали місце при продажі чи даруванні автомобілів, інших цінних речей, коли такий договір укладався одним із подружжя без згоди іншого.

Інтереси одного із подружжя враховані у нормі, яка передбачає перетворення особистої власності дружини або чоловіка у спільну сумісну власність подружжя, якщо, наприклад, автомобіль чи будинок відремонтовані за рахунок спільних коштів, належних другому із подружжя.

Рівними є права дружини та чоловіка і на стадії здійснення права спільної сумісної власності, в тому числі і на стадії поділу спільного майна. Ст. 60 СК України передбачено, що при поділі майна, що є спільною сумісною власністю подружжя, частки дружини та чоловіка визнаються рівними [4]. Водночас суду надано право змінювати розміри цих часток. При вирішенні справи про поділ майна, суд може відступити від засади рівності часток, тоді, коли один із подружжя не мав без поважної причини самостійного заробітку або доходу, ухилився від участі у придбанні чи утриманні майна, витрачав спільне майно на шкоду інтересам сім'ї або розпоряджався ним всупереч волі другого з подружжя і не в інтересах сім'ї.

При поділі майна суд врахуватиме також і інші обставини, які мають істотне значення, зокрема факти приховування, знищення, пошкодження майна одним із подружжя.

За допомогою вище перерахованих та інших норм СК України вдається забезпечити кожному із подружжя одержання справедливого майнового результату залежно від його поведінки.

Розірвання шлюбу не припиняє права спільної сумісної власності на майно, набуте за час шлюбу. І навпаки, незалежно від розірвання шлюбу колишнє подружжя має право на поділ спільного майна. Частки подружжя у спільній сумісній власності є рівними, якщо інше не передбачено договором між ними.

Таким чином, майнові права подружжя – це врегульовані нормами цивільного та сімейного законодавства правила можливої поведінки між подружжям щодо майна, набутого за час перебування у шлюбі. Майнові обов'язки подружжя – це врегульована нормами цивільного та сімейного законодавства міра необхідної (належної) поведінки подружжя з приводу майна, набутого за час перебування у шлюбі [7, с. 15].

Однак, окрім Сімейного кодексу, Україна має розвинуту систему інших нормативно-правових документів, що регулюють сімейні відносини, але практично в усіх цих документах проблеми гендерної нерівності або партнерських відносин у сім'ї піднімаються дуже рідко. Винятком є тільки Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [8], який чітко визначає види насильства, що ще мають місце у сімейному житті (фізичне, сексуальне, психологічне й економічне насильство) та передбачає конкретні заходи та процедури як його попередження, так і покарання, але і цей закон включає сумнівну з погляду гендерної рівності ст. 11 про неприпустимість віктимної поведінки щодо насильства в сім'ї. Ця стаття практично перекладає відповідальність за кримінальну поведінку із кривдника на жертву, яку завжди можна звинуватити в тому, що вона сама спровокувала насильника.

Висновки. Майнові права та обов'язки подружжя виникають із моменту реєстрації шлюбу. Законодавець визначив, що майно, набуте за час спільного проживання, вважається спільним майном подружжя, а отже, у подружжя щодо спільного майна виникають спільні права та обов'язки. Майнові права подружжя – це врегульовані нормами цивільного та сімейного законодавства правила можливої поведінки між подружжям щодо майна, набутого за час перебування у шлюбі. Майнові обов'язки подружжя – це врегульована нормами цивільного та сімейного законодавства міра необхідної (належної) поведінки подружжя з приводу майна, набутого за час перебування у шлюбі. Не можна надати особам здійснення прав і звільнити від виконання покладених на них обов'язків, які виникли на підставі суб'єктивного цивільного права, тому виникнення майнового права призводить до виникнення суб'єктивного обов'язку.

В цілому, гендерна рівність при реалізації майнових прав учасників сімейних відносин є важливою складовою будівництва справедливого та рівноправного суспільства. Це вимагає систематичних зусиль з боку уряду, законодавчих органів, громадськості та інших зацікавлених сторін.

У сучасному світі все більше підкреслюється важливість розуміння гендерних ролей та стереотипів, що пов'язані з майновими правами учасників сімейних відносин. Культурні, соціальні та економічні фактори часто впливають на спосіб розподілу майна та можуть призводити до дискримінації та нерівності.

Для забезпечення гендерної рівності у майнових правах учасників сімейних відносин необхідно посилювати свідомість громадян про важливість цього питання. Розповсюдження інформації, проведення навчальних програм та тренінгів щодо гендерних проблем допоможуть усвідомити проблематику та сприяти розбудові справедливих та рівноправних сімейних відносин.

Подальші зусилля у сфері законодавства також є невід'ємною частиною забезпечення гендерної рівності у майнових правах. Важливо впроваджувати положення, які гарантують рівні можливості та права для чоловіків і жінок, щодо володіння, спадкування та розподілу майна. Закони повинні відображати принципи гендерної рівності і забезпечувати відповідність міжордерним стереотипам, що зміцнюють нерівність у сімейних відносинах.

Література:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 14.
2. Ромовська З. В. Сімейне законодавство України: гендерна експертиза / відп. ред. Т. М. Мельник. Київ : Логос, 2001. 40 с.
3. Сафончик О.І., Шамота О.В. Принцип гендерної рівності за сімейним законодавством України. *Часопис цивілістики*. Вип. 41. 2021. С. 18–22. С. 19.
4. Сімейний Кодекс України: Закон України від 10.01.2002 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст. 135.
5. Сурженко О. А. Способи захисту майнових цивільних прав. *Актуальні проблеми приватного права* : матеріали XVIII наук.-практ. конф., присвяч. 97-й річниці зі дня народж. В. П. Маслова, м. Харків (22 лютого 2019 р.). Право. 2019. С. 223–226.
6. Надьон В. В. Обов'язки подружжя, що виникають із приводу спільної сумісної власності. *Проблеми законності*. 2016. № 132. С. 46–55.
7. Надьон В. В. Суб'єктивний обов'язок як елемент змісту цивільних правовідносин : монографія. Харків : Право, 2017. 392 с.
8. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07 грудня 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

Shamota O. The concept of gender equality and the peculiarities of its provision in the implementation of property rights of participants in family relationships

Summary. The article presents the concept of gender equality and features of its provision in the implementation of property rights of participants in family relations. Based on the analysis of key scientific positions, the legal nature of property relations of spouses and their significance for the science of family law are determined. It is noted that in family law there is a strong connection between personal relations and property relations, so often the property relations of spouses are transformed under the influence of personal relations and acquire special features. In the conditions of the development of market relations, the property of spouses can include any objects of civil turnover, therefore the need to regulate relations related to the functioning of the family is determined by its socio-economic importance. Therefore, the development of personal relationships within spouses directly depends on the effectiveness of legal norms that regulate the property relations of spouses.

It was determined that the property obligations of the spouses are a measure of the necessary (proper) behavior of the spouses regarding the property acquired during the time of marriage, regulated by the norms of civil and family legislation. It is not possible to grant individuals the exercise of rights and exempt them from the fulfillment of their duties, which arose on the basis of subjective civil law, therefore the emergence of a property right leads to the emergence of a subjective obligation.

Family legislation embodied the gender construct, taking into account the understanding of all gender issues. The goal is to consolidate the principles of parity democracy in the family and ensure equal opportunities for spouses in realizing their constitutional rights, freedoms, duties and responsibilities of a person and a citizen.

Key words: civil law, civil legislation, civil legal relations, family law, family law, gender equality, property rights, participants in family legal relations.